

УДК 342.9.504
DOI

О. В. Большакова
кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальної підготовки
Одеської державної академії технічного регулювання та якості
orcid.org/0000-0002-6415-9964

О. В. Закаленко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-1287-8203

КЛАСИФІКАЦІЯ ЯК МЕТОД НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР: ПОНЯТТЯ, МЕТА, ЗАСТОСУВАННЯ

Наукове дослідження присвячено методології наукового пізнання адміністративних процедур загалом та класифікації як методу дослідження адміністративних процедур зокрема. Зроблено висновки, що застосування методу класифікації в юридичній науці має свої особливості. За допомогою застосування методу класифікації здійснено ґрунтовне угруповання, відокремлення та функціональна систематизація адміністративних процедур. Проаналізовано основні критерії класифікації адміністративних процедур, виокремлено їхні основні види. Охарактеризовано низку критеріїв до поділу адміністративних процедур, зокрема, щодо змісту виділяють адміністративні правотворчі та адміністративні правозастосовчі процедури залежно від того, яку з форм управлінської діяльності вони опосередковують – адміністративну правотворчість чи правозастосування. Здійснивши аналіз основних форм діяльності суб'єктів публічного адміністрування, можливо дійти висновку, що основними з них є прийняття нормативно-правових та адміністративних актів (адміністративна правотворчість та адміністративне правозастосування). Значні особливості та відмінності порівняно з іншими видами адміністративних процедур мають саме адміністративні правотворчі процедури. Це зумовлено тим, що такі процедури впорядковують підготовку та прийняття суб'єктами публічної адміністрації особливого різновиду правових актів, а саме нормативно-правових актів. Установлено, що процедури адміністративної правотворчості у свою чергу можуть бути класифіковані за різними критеріями: залежно від суб'єкта правотворчості, за способом прийняття нормативно-правових актів, за їхніми формами. Адміністративні правозастосовні процедури спрямовані на застосування суб'єктами публічної адміністрації правових норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних юридичних фактів та виражаються у виданні правових актів індивідуальної дії – адміністративних актів. Ця група адміністративних процедур пов'язана з вирішенням адміністративних справ шляхом визначення міри можливої або необхідної поведінки приватної особи в одиничній ситуації. Адміністративні правозастосовні процедури представлені в діяльності суб'єктів публічної адміністрації великою кількістю процедур, які за своїм змістом є неоднорідними та потребують у свою чергу класифікації за додатковими критеріями.

Ключові слова: адміністративні процедури, адміністративно-процедурна діяльність, підходи до класифікації адміністративних процедур, метод класифікації, методологія.

Bolshakova O. V., Zakalenko O. V. CLASSIFICATION AS A METHOD OF THE SCIENTIFIC STUDY OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES: A CONCEPT, PURPOSE, APPLICATION

The article devoted to the methodology of cognition the administrative procedures in general, and especially to the classification as researching method of administrative procedures. The conclusion are made that applying the classification methods has it's individuals features in the jurisprudence science. The method of classification are being assisted in fundamental grouping, separation and functional systematization of administrative procedures. The basic criteria of classification the administrative procedures were analyzed and their main types were underlined. For example, depending on the content distinguish: administrative lawmaking and administrative law enforcement procedures. The criteria of dividing the kinds of administrative procedures were described. For example there are two types of administrative procedures depending on the content: administrative lawmaking and administrative law enforcement procedures. This criterion of division depends on which of the forms of management they mediate – administrative lawmaking or law enforcement. After analyzing the main forms of public administration's activities entities, it is possible to conclude that the basic ones are the adoption of regulations and administrative acts (administrative lawmaking and administrative law enforcement). The administrative lawmaking procedures have the most in specific features and diversities in comparing with other kinds of procedures in this area. This is due to the fact that such procedures regulate the preparation and adoption by the subjects of public administration of a special kind of legal acts, such as regulations. It is established that the procedures of administrative lawmaking can be classified according to different criteria, for example depending on the subject of lawmaking or the method of adoption of regulations or their forms. Administrative law enforcement procedures are aimed at the application by public administration entities of legal norms in relation to specific subjects and specific legal facts and are expressed in the issuance of legal acts of individual action, namely administrative acts. This administrative procedures' group are connected with resolving administrative cases in a way of determination measures of possible or necessary behavior of an individual in a single situation. Administrative law enforcement procedures are represented in the activities of public administration entities by a large number of procedures, which are heterogeneous in their content and need to be classified according to additional criteria.

Key words: administrative procedures, administrative-procedural activity, approaches to classification of administrative procedures, classification method, methodology.

Однією з нагальних проблем демократизації публічного управління в Україні є правове регулювання процедурних відносин публічної адміністрації з приватними особами, але для повноцінної реалізації цього аспекту існує необхідність у науковому та методико-методологічному його обґрунтуванні. Тож для комплексного розуміння змісту та сутності адміністративних процедур необхідно провести їх класифікацію. Зауважимо, що конкретна адміністративна процедура – це нормативна модель, яка встановлюється для вирішення типових адміністративних справ шляхом прийняття адміністративних актів. Це зумовлює наявність великої кількості адміністративних процедур, що встановлено нормативно-правовими актами різної юридичної сили. У сучасних умовах розвитку України як демократичної та правової держави важливим вектором є закріплення в чинному законодавстві конкретних адміністративних процедур.

Зважаючи на різноманітність та кількість адміністративних процедур, першочерговим завданням доктрини адміністративного права виступає систематизація та класифікація адміністративно-процедурних відносин, адже специфіка кожної з груп таких відносин вимагає особливого правового регулювання. Тому виявлення приналежності до конкретного виду адміністративної процедури тих чи інших юридичних норм або її відсутність визначає межі застосування окремого виду адміністративної процедури та відповідного законодавства.

Метод класифікації є одним із найважливіших методів наукового пізнання, осмислення та опису закономірностей навколишнього світу, а також формою так званого контрольованого пізнання та однією з опор емпіричного знання, що використовується для впорядкування знань. Без узагальнення та впорядкування досліджуваних об'єктів, їх сортування за певними ознаками неможливо обійтися ні в одній науковій галузі, в жодному науковому міждисциплінарному дослідженні.

Проблематиці дослідження сутності та видів адміністративних процедур у сучасній адміністративно-правовій науці присвячені численні праці таких вітчизняних і зарубіжних учених, як В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.Н. Бахрах, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, Н.В. Галіцина, С.Т. Гончарук, Е.Ф. Демський, І.О. Картузова, О.П. Коренев, О.С. Лагода, О.І. Миколенко, А.Ю. Осадчий, О.А. Соловйова, В.П. Тимошук, Ю.А. Тихомиров, В.К. Шкарупа та ін. Безпосередньо класифікації адміністративних процедур присвятили свої наукові пошуки М.В. Сілайчев (адміністративні процедури розподіляє на функціональні та організаційні), В.К. Колпаков (пропонує розрізняти адміністративно-правонаділяючий

(оперативно-розпорядчий) та адміністративно-юрисдикційний процеси), П.І. Кононов (розрізняє адміністративно-розпорядчий та адміністративно-охоронний), І.П. Голосніченко (виокремлює адміністративно юрисдикційні та адміністративно-процедурні провадження), О.В. Кузьменко (виокремлює неконфліктні (неспірні) та конфліктні (спірні) групи проваджень), М.М. Тищенко (пропонує поділяти сукупність адміністративних проваджень на дві групи – юрисдикційні та неюрисдикційні). Проте слід зауважити, що в доктрині адміністративного права наразі відсутні сталі та вичерпні підходи до класифікації адміністративних процедур. Окрім того, особливості застосування методу класифікації до адміністративних процедур залишилися поза увагою наукової спільноти.

Метою статті є дослідження класифікації адміністративних процедур та методу класифікації, особливості його застосування до класифікації адміністративних процедур.

Виклад основного матеріалу. Класифікаційні методи і процедури широко застосовуються в науковому дослідженні для вирішення найрізноманітніших пізнавальних завдань. Натепер такий метод пізнання, як класифікація, використовується для досягнення як науково-теоретичних цілей, так і суто практичних [1, с. 441]. Вчення про принципи і практику класифікації іменується таксономією.

Термін «класифікація» є досить поширеним, проте його конкретне наповнення часто може залежати від контексту його застосування. Продуктом класифікації є логічно побудований, складний, багатокомпонентний конструкт. Як справедливо вказує В.М. Сирих, класифікація застосовується для впорядкування досліджуваного масиву явищ, процесів шляхом їх поділу на стійкі групи (види) [2, с. 280]. Терміном «класифікація» позначають принаймні три різні речі: процедуру побудови класифікації, побудовану класифікацію і процедуру її використання.

Слід розрізняти такі аспекти мети використання методу класифікації: систематизація та організація знань, уявлень у надійному і зручному для огляду, розпізнавання і зіставлення вигляді; системи класифікації розробляються в наукових цілях відображення або встановлення порядку речей (уявлення знань); використання знань (наприклад, енциклопедичні системи класифікації); опосередковане надання знань (бібліотечні системи класифікації УДК, ISBN, індекси журналів ISSN тощо).

Зазначимо, що відповідно до одного з найбільш розповсюджених визначень, класифікація – це діяльність із визначення приналежності будь-якого об'єкта до певної категорії відповідно до характеристик такого об'єкта [3]. Ще одне

визначення: «Класифікація (від лат. *classis* – розряд клас, і *facio* – роблю, розкладаю) – система супідрядних понять, класів, об'єктів будь-якої галузі знання чи діяльності людини, часто надається у вигляді різних за формою схем (таблиць) і використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями (або класами об'єктів), а також для орієнтування в різноманітті понять (або відповідних об'єктів). Наукова класифікація фіксує закономірні зв'язки між класами об'єктів з метою визначення місця об'єкта в системі, яке вказує на його властивості» [4, с. 257].

Говорячи про класифікацію як про один із методів наукового дослідження, обґрунтовано виділяти три основних етапи проведення наукового дослідження в такій галузі, як юриспруденція: 1) спостереження (або збір) і опис схожих (наданих або самостійно отриманих) даних; 2) систематизація знань, у тому числі за допомогою класифікації; 3) пояснення, інтерпретація, тлумачення й узагальнення пояснень. Класифікація є важливою частиною науки, оскільки будь-яка ступінь класифікації є більш просунутим етапом після збору сукупності розрізнених знань, і це може бути застосовано до різних наук, як до біології та хімії, так і соціальних наук і юриспруденції [5, с. 331].

Класифікація може бути проведена за різними підставами поділу (ознаками). Підстава класифікації, на думку В.М. Сирих, являє собою будь-яку ознаку, властивість, притаманну об'єкту класифікації; підставою наукової класифікації слід вибрати переважно сутісні, головні ознаки властивості досліджуваної сукупності [6, с. 281, 285]. Саме в неправильному виборі підстав поділу криється в більшості випадків дефектність класифікації. Строго й чітко проведена класифікація одночасно підсумовує результати попереднього розвитку вибраної галузі пізнання і разом із тим відзначає початок нового етапу в її розвитку. Класифікація сприяє руху науки з рівня емпіричного накопичення знань на рівень теоретичного синтезу.

Варто виокремлювати такі основні етапи проведення наукового дослідження взагалі та дослідження адміністративних процедур зокрема: виклад проблеми, покладеної в основу дослідження; постановка мети і визначення завдань дослідження; формування попереднього плану дослідження, вибір і позначення основних дослідницьких магістралей; розроблення методики збору й оброблення даних, відбір і застосування дослідницьких методів; класифікація отриманих даних і їх подальше оброблення, інтерпретація і підведення підсумків дослідження; розроблення висновків та пропозицій. Виходячи з вищесказаного, класифікація займає проміжний етап між етапами збору даних і їх обробкою, але також є самостійним науковим методом на різних інших

етапах дослідження взагалі та адміністративних процедур зокрема.

Наукове дослідження, в тому числі адміністративних процедур, вимагає обов'язково класифікації та логічного впорядкування вживаних (або одержуваних) даних. За словами В.М. Сирих, класифікації в юридичній науці знаходять найширше застосування, оскільки привести все різноманіття правових та інших юридичних значущих феноменів (процесів), що створюють об'єкт юридичної науки, до певної і легко доступної для огляду єдності іншим шляхом не представляється можливим [2, с. 282]. При цьому класифікація як етап і як метод проведення наукового дослідження в юридичній науці має певну специфіку. На думку Джерома Холла, в межах правової класифікації не може бути проведено категоризацію виключно фактичних термінів без утрати специфіки права, а існуючі галузі права самі по собі характеризуються певним упорядкуванням, яке виходить за межі звичайної каталогізації [5, с. 331, 339]. Джером Холл відзначає такі ознаки класифікації у сфері права: класифікація повинна бути постійним процесом, що триває; існує необхідність постійного пошуку більш належних і ефективних класифікацій; в юриспруденції для класифікації об'єктів необхідно визначати базові одиниці за аналогією з видами і елементами в хімії або біології; існує необхідність визначення відмітних і специфічних рис таких одиниць для того, щоб можна було їх ідентифікувати і класифікувати таким чином, щоб забезпечити можливість робити більш широкі узагальнення; класифікація не повинна бути взята «з повітря», а повинна бути розроблена одночасно з відкриттям значущих однакових, схожих рис або співвідносно між розглянутими об'єктами [5, с. 330].

Отже, щоб класифікація виконала поставлені перед нею завдання, необхідно як підставу для виокремлення фактів і явищ правової дійсності вибирати найбільш суттєві та важливі в практичному відношенні ознаки (критерії). Класифікацію адміністративних процедур можливо здійснювати за різними критеріями. Зокрема, вчені-адміністративісти пропонують різноманітні підходи до класифікації адміністративних процедур, зокрема, залежно від змісту, за спрямованістю процедури та меж її здійснення, в залежності спрямованості на досягнення кінцевої мети, залежно від суб'єкта, за ініціативою якого розпочинається провадження в адміністративній справі, залежно від наявності чи відсутності спору у відносинах між суб'єктом владних повноважень та приватною особою тощо.

І.О. Картузова та А.Ю. Осадчий відзначають, що найбільшу теоретичну та практичну цінність має поділ адміністративних процедур за змістом (залежно від того, яку з форм управлінської

діяльності вони опосередковують – адміністративну правотворчість чи правозастосування) на адміністративні правотворчі та адміністративні правозастосовчі процедури [6, с. 22]. В юридичних джерелах класифікацію адміністративно-правових актів здійснюють за таким критерієм, як юридичний зміст акту, у відповідності до якого всі правові акти управління поділяються на нормативні, індивідуальні та змішані [5, с. 25]. Залежно від юридичного змісту правових актів, які приймають органи публічного управління, класифікація адміністративних процедур зводиться до процедури прийняття нормативно-правових актів та процедури прийняття індивідуальних актів.

Саме адміністративні правотворчі процедури мають значні особливості та суттєві відмінності порівняно з іншими видами адміністративних процедур. Процедури адміністративної правотворчості досить різноманітні та можуть бути класифіковані відповідно до різних критеріїв: залежно від суб'єкта правотворчості, за способом прийняття актів управління, за формами адміністративно-правових актів. Так, О.І. Миколенко до адміністративних правотворчих процедур відносить такі процедури: з прийняття нормативних актів Кабінету Міністрів України; з видання нормативних актів центральними органами виконавчої влади; з видання рішень місцевих державних адміністрацій; провадження з видання нормативних актів органами місцевого самоврядування [7, с. 168].

У свою чергу адміністративні правозастосовчі процедури спрямовані на застосування органами публічного управління правових норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих обставин та виражаються у виданні правових актів індивідуальної дії. Ця група пов'язана з вирішенням адміністративних справ (конкретних життєвих обставин) шляхом визначення міри можливої або необхідної поведінки приватної особи в одичній ситуації. Адміністративні правозастосовчі процедури представлені в діяльності органів публічного адміністрування великою кількістю процедур, які за своїм змістом є неоднорідними та потребують класифікації за додатковими критеріями.

У сучасній юридичній літературі висловлюються різні пропозиції щодо класифікації правозастосовчих процедур. Зокрема, наголошується на можливості поділу адміністративних правозастосовчих процедур залежно від змісту (залежно від характеру індивідуальної адміністративної справи) на адміністративно-організаційні процедури та адміністративно-юрисдикційні процедури. Отже, адміністративні правозастосовчі процедури пов'язані з вирішенням органами публічного адміністрування індивідуальних адміністративних справ безспірного

характеру і залежно від їхнього змісту поділяються на: дозвільно-ліцензійні; реєстраційні; пов'язані із забезпеченням виконання обов'язків громадянами та юридичними особами; контрольно-наглядові; заохочувальні тощо.

Наступна група – це адміністративно-юрисдикційні процедури, які опосередковують публічно-управлінську діяльність особливого роду – юрисдикційну діяльність органів публічного адміністрування. Адміністративно-юрисдикційні процедури пов'язані з вирішенням правових спорів, здійсненням правового захисту порушених або оспорюваних інтересів, винесенням юридично-владних рішень щодо застосування відповідної правової санкції, відновлення порушеного права. Так, М.М. Тищенко до таких процедур зараховує: процедури за скаргами громадян; дисциплінарні процедури; процедури щодо застосування заходів адміністративного попередження та припинення; процедури у справах про адміністративні правопорушення [8, с. 193].

Здійснюючи далі класифікацію адміністративних процедур, слід сказати, що вони також можуть бути поділені на види в залежності від суб'єкта, за ініціативою якого починається провадження в адміністративній справі. Їх можливо класифікувати на заявні та втручальні. Такої класифікації дотримується В.М. Бевзенко, але доповнює її ще одним видом – процедурами заявно-втручального характеру, тобто такими, що розпочинаються за заявами осіб, унаслідок яких суб'єкт правоохоронного органу – суб'єкт владних повноважень – здійснює свої адміністративні повноваження [9, с. 61].

Заявні процедури в основному реалізуються у сфері надання адміністративних послуг, тобто здійснюється задоволення суб'єктивного права приватної особи або у випадках розгляду інших заяв з метою задоволення їхнього законного інтересу приватної особи. Втручальні процедури розглядаються як провадження, що розпочинаються з ініціативи органу публічного адміністрування за наявності потреби в захисті як державних або суспільних інтересів, так і забезпечення прав і законних інтересів приватних осіб. В юридичних джерелах втручальні процедури за характером правових наслідків для приватної особи поділяють на позитивні та негативні. Позитивні процедури, або ті, що сприяють, не мають правообмежувальної природи, тобто орган публічного адміністрування приймає рішення, яким не покладає на приватну особу жодних обов'язків та яке в деяких випадках несе певні позитивні наслідки, зокрема, якщо для здійснення підприємницької діяльності фізична особа звертається до Центру надання адміністративних послуг із заявою та необхідними документами та реєструється як фізична особа – підприємець. Негативні

або обтяжуючі процедури мають правообмежувальний характер, тобто, приймаючи рішення, орган публічного адміністрування певною мірою обмежує права та законні інтереси приватних осіб та покладає на них обов'язки.

Слід навести таку класифікацію, відповідно до якої адміністративні процедури поділяють залежно від спрямованості процедури та меж її здійснення на внутрішні (внутрішньо організаційні) та зовнішні (зовнішньо організаційні) [6, с. 21]. Таким чином, адміністративні процедури реалізуються як у внутрішній діяльності системи органів публічного адміністрування, так і в їхніх відносинах з іншими суб'єктами.

Досить близьким до розглянутої вище класифікації адміністративних процедур є поділ за їхнім функціональним призначенням на функціональні та організаційні [10, с. 51–53]. До функціональних процедур належать усі процедури за участю непідлеглих приватних осіб (їхнім призначенням є реалізація управлінського впливу держави, що знаходить свій прояв у процедурах реєстрації, ліцензування, видання дозволів, проведенні контрольних заходів тощо). Головним призначенням організаційних процедур, які здійснюються в межах публічного адміністрування, є організація управління (підготовка актів управління, діловодство, процедури із взаємовідносин з підлеглими організаціями, а також з іншими органами влади) [11, с. 55]. У свою чергу функціональні процедури вчені поділяють на групи за такими критеріями: за видами завдань (предметом діяльності органів публічної адміністрації у відносинах із приватними особами) [12, с. 36] або за метою, яка досягається їх застосуванням) [11, с. 58] на: правонаділяючі процедури; процедури, пов'язані із забезпеченням виконання громадянами та юридичними особами своїх обов'язків; ліцензійно-дозвільні процедури; реєстраційні процедури; контрольно-наглядові процедури; заохочувальні процедури [6, с. 38].

Здійснюючи класифікацію адміністративних процедур, Н. Галіцина використовує такий критерій, як ступінь обмеження прав приватних осіб, та поділяє всі адміністративні процедури на дозвільні та повідомні. Відповідно до законодавчого закріплення терміна дозвільної процедури як сукупності дій, що здійснюються суб'єктами господарювання, державними адміністраторами та дозвільними органами під час проведення погодження (розгляду), оформлення, надання висновків тощо, які передують отриманню документа дозвільного характеру, авторка визначає сутністю дозвільної адміністративної процедури законодавчо встановлений порядок дій, що здійснюються приватною особою адміністративних правовідносин і дозвільними органами під час проведення розгляду та надання висновків і отримання

документів дозвільного характеру, без наявності яких ця особа не може здійснювати свою діяльність. Сутність повідомної процедури – це факт повідомлення адміністративного органу про певні факти, що у свою чергу безпосередньо не впливає на адміністративно-правовий статус приватної особи [11, с. 57].

Крім зазначених класифікацій, у літературі описані й інші, які не отримали конкретної назви, проте мають певне теоретичне та практичне значення. Зокрема, залежно від спрямованості на досягнення кінцевої мети адміністративні процедури поділяють на макропроцедури і мікропроцедури, що співвідносяться між собою як ціле і його частини. Так, В.М. Тимошук поділяє адміністративні процедури залежно рівня складності, тобто залежно від кількості процедурних дій, на складні та прості (загальні) адміністративні процедури [12, с. 34]. П.І. Кононов здійснює класифікацію залежно від рівня врегульованості адміністративних процедур на звичайні та спрощені, або, як їх ще називають, формальні та неформальні. Формальна процедура є типовим варіантом адміністративної процедури, що в чітко визначеній законом формі має всі необхідні структурні елементи (стадії, етапи, дії), строки, умови оплати та підстави відповідальності суб'єктів владних повноважень. Неформальна процедура дозволяє прийняти рішення в адміністративній справі в порядку, який не виходить за межі законності, але при цьому характеризується мінімальною кількістю елементів адміністративної процедури [13, с. 158].

Отже, класифікація може виступати і як самостійний та самодостатній метод дослідження, і як допоміжний, що забезпечує метод проведення дослідження, за допомогою якого можна рухатися далі, робити подальші висновки. У другому випадку цей метод використовується найбільш часто, в тому числі в повсякденній діяльності юристів, наприклад, у виявленні ієрархії адміністративно-правових норм.

Підсумовуючи все вищенаведене, слід констатувати відсутність у вітчизняній доктрині адміністративного права сталих підходів до класифікації адміністративних процедур, що підтверджує розвиток адміністративної науки. Правова класифікація також може бути не просто предметом суто теоретичного інтересу, а мати і серйозне практичне значення, наприклад, дозволяє більш детально характеризувати специфіку окремих груп адміністративних процедур. Хоча їх не можна визнати до кінця безперечними, зокрема й тому, що будь-яка класифікація відносна. Із розвитком суспільних відносин, правової доктрини вона змінюється, доповнюється, замінюється новою, що є більш адекватною дійсності, більш точно розкриває зв'язки між правовими явищами, що класифікуються.

Література

1. Kiang M.Y. A comparative assessment of classification methods. *Decision Support Systems*. 2003. № 35. P. 441–454.
2. Сырых В.М. Подготовка диссертаций по юридическим наукам: настольная книга соискателя Москва : РАП, 2012. 499 с.
3. An A. Classification methods. *Encyclopedia of Data Warehousing and Mining, Idea Group Inc*. 2005. P. 144–149. URL: <http://www.cs.yorku.ca/~aan/research/paper/238An.pdf> (дата звернення: 21.04.2021).
4. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л.Ф. Ильичев и др. Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
5. Hall J. Some Basic Questions Regarding Legal Classification for Professional and Scientific Purposes. *Journal of legal education*. 1953. Vol. 5. P. 329–343.
6. Картузова І.О., Осадчий А.Ю. Адміністративно-процедурне право : навч.-метод. посіб. Одеса : Юрид. л-ра, 2008. 288 с.
7. Миколенко О.І. Теорія адміністративного процедурного права : монографія. Харків : Бурун Книга, 2010. 336 с.
8. Тищенко Н.М. О структуре и содержании административного процесса. *Юридический процесс: реформа процедур управления, законодательной деятельности и судебной власти*. Воронеж, 1996. С. 114–122.
9. Бевзенко процедури реалізації повноважень учасників земельних відносин *Адміністративне право і процес . земельне адміністративне право*. 2014. № 9. С. 53–72.
10. Силайчев М.В. Правовая теория и практика административной процедуры : дисс ... на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.14. Москва, 2009. 218 с.
11. Галіцина Н.В. Класифікаційний розподіл адміністративних процедур. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 3. С. 54–59.
12. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упорядник В.П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. 496 с.
13. Кононов П.И. Административное право. Общая часть. Курс лекций Киров, 2002. 416 с.